J. Bielinio St. 11

In 2018, 6 test pits (a total of 12 m^2) were excavated at J. Bielinio St. 11 in Biržai Old Town. A 17th-century storage pit was unearthed in Test Pit 3 (Fig. 1). Shreds of hand thrown pottery, animal bones, and a few stove tile fragments were found in the pit's dark earth. In test pit 1, a 20 cm thick, late 16th century – early 17th century cultural layer was unearthed at a depth of 70–75 cm and contained a few potsherds and panel stove tile (*Blattkacheln) fragments*.

BUTRIMONYS

Emilijus Songaila,
Zenonas Baubonis,
Dalia Kazlauskienė,
Vitalija Veževičienė

Centrinė aikštė

2018 m. rekonstruojamoje Butrimonių miestelio centrinėje aikštėje (Vytauto gatvė) atlikti žvalgomieji, detalieji tyrimai ir archeologiniai žvalgymai, remiantis M. Vitkūno žvalgomųjų archeologinių tyrimų paveldosauginėmis rekomendacijomis (žr. p. 293–298) (1 pav.).

Butrimonių centrinė turgaus aikštė susiformavo kelių Vilnius–Alytus–Punia sankirtoje. Remiantis vienu iš dokumentų apie incidentą turgaus aikštėje 1786 m. birželio 9 d., galima teigti, kad tuo metu aikštė jau buvo susiformavusi. Miestelis gana sparčiai augo, jame vystėsi prekyba. Tačiau jis ne kartą nukentėjo ne tik nuo karų, bet ir nuo pasikartojančių gaisrų (1787, 1835, 1856, 1869 (net 2 gaisrai), 1907 m.). Daugiausia duomenų apie tai, kiek pastatų stovėjo aplink aikštę ir joje, teikia liustraciniai inventoriai. Remiantis 1787 m. liustraciniame inventoriuje (sudarytame po gaisro) pateiktais duomenimis, statiniai aikštės centrinėje dalyje neminimi. 1797 m. Butrimonių dvarą su miesteliu „iš kamergerio Žabos" įsigijo Juozapas Bakovskis. 1827 m. iš J. Bakovskio dvarą su miesteliu įsigijo Vaclovas ir Vladislovas Gutovskiai. 1849 m. Gutovskiai pasirūpino, kad būtų sudarytas visų jų žemių „specialusis geometrinis" planas. Tai ankstyviausias kol kas žinomas Butrimonių tikrosios būklės planas (matininkas K. Strusevičius). Visa gyvenvietė buvo gana raiškaus ir vientiso radialinio plano, su trikampio formos aikšte, kuri ribojosi su trim pagrindinėmis gatvėmis. Šime plane du pastatai pažymėti pačioje aikštėje. A. Miškinis teigia, kad tai buvo gyvenamieji namai.

1869 m. miestelį nuniokojo net du gaisrai. Po jų Vilniaus gubernijos valdyba priėmė nutarimą leisti atstatyti miestelį pagal naujai parengtą planą: sodybas išdėstyti rečiau, skiriant naujus sklypus, o turgaus aikštę padidinti. Turėjusieji sklypus aplink aikštę reiškė nepasitenkinimą ir nenorėjo kurtis naujuose sklypuose. Ginčijantis vienas iš pasiūlymų buvo aikštę padidinti ir neleisti joje atstatyti dviejų sudegusių sodybų. Jos atsiradusios savavališkai perstačius XIX a. pradžioje aikštėje stovėjusius dvarininko J. Bakovskio pastatus – prekių sandėlį ir sargybinę. Po šių gaisrų atkurtuose Butrimonyse pastatų išdėstymas pakito menkai. Buvo atkurtos net abi sodybos aikštėje. Vėliau, per 1904 m. gaisrą sudegė beveik 70 sodybų. Buvo parengtas tvarkybos planas, pagal kurį turėjo pasikeisti ir aikštės užstatymas. Tačiau nėra išlikusių žinių, kaip iš tiesų buvo atstatoma išdegusi miestelio dalis (Miškinis A., *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. 1 knyga*., V., 2002, p. 35–39).

2018 m. tyrimų pradžioje aikštės centrinėje dalyje atliekant archeologinius žvalgymus fon-

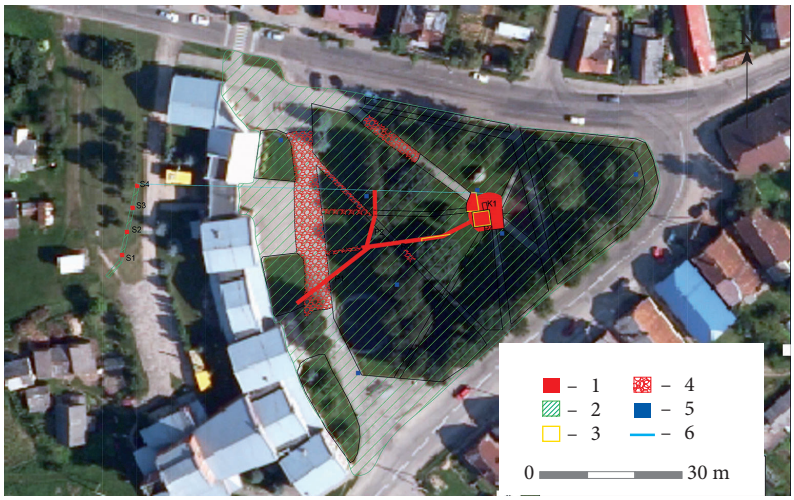

1 pav. Tirtų vietų situacijos planas: 1 – detaliųjų tyrimų vietos; 2 – žvalgymų vietos; 3 – aptikti mūrai; 4 – išlikusio grindinio fragmentai; 5 – 2018 m. M. Vitkūno tyrimų vietos; 6 – uždaru būdu tiesto vandentiekio trasa. E. Songailos brėž.

Fig. 1. Situation plan of the excavated sites: 1 – excavated sites; 2 – surveyed sites; 3 – discovered masonry walls; 4 – surviving paving fragments; 5 – sites investigated in 2018 by M. Vitkūnas; 6 – the waterline laid using guided auger boring.

tano įrengimo vietoje, nuimant paviršinį iki 30 cm storio žemės sluoksnį 4,5 m skersmens plote, surasti buvusio pastato fragmentai. Jie ištirti detaliųjų tyrimų metu.

Į fontaną iš V pusės, nuo vandentiekio įvado, esančio į V nuo aikštės, uždaru prastūmimo būdu per aikštę atvesta 90 m ilgio vandentiekio linija, o nuo fontano ir lauko gertuvės V, PV kryptimis iki aikštės PV pakraštyje esančio šulinio nuvestos 66 m ilgio buitinių nuotekų linijos. Ir šiose vietose nuimant paviršinį juodžemio ir žvyro sluoksnį iki 40 cm, atlikti archeologiniai žvalgymai. Giliau nuotekų trasos ištirtos detaliųjų archeologinių tyrimų metu.

Žvalgymai atlikti ir iki 40 cm gylio nuimant paviršinį grunto sluoksnį aikštės centrinės dalies iškeliamo paminklinio akmens, skirto kovotojams už Nepriklausomybę atminti, vietoje. Taip pat žvalgytos įrengiamų takų, parko šviestuvų ir 940 m ilgio lauko apšvietimo elektros tinklų linijų vietos, vaizdo stebėjimo kamerų ir 550 m ilgio elektroninių ryšių tinklų trasos. Šiose vietose archeologinių žvalgymų metu 30–50 cm gylyje nuo žemės paviršiaus aikštės V ir ŠV dalyse aptiktas XX a. 3–4 dešimtmečiais datuojamas akmenų grindinys. (2 pav.).

Žvalgymai atlikti ir aikštėje įrengiamų sūpuoklių, 3 vėliavų stiebų, dviračių stovų, informacinio stendo, Butrimonių miestelio herbo ir laikrodžio (aikštės ŠV kampe), lauko muzikos instrumentų (aikštės V dalyje, Š pusėje), suoliukų su šiukšliadėžėmis įrengimo vietose. Archeologiškai vertingų radinių ir kultūrinio sluoksnio nerasta.

Žvalgant 26 m ilgio įrengiamą vandentiekio trasos atkarpą, 10–15 cm gylyje po velėna tranšėjos P gale fiksuotas XX a. perkasimas, o nuo tranšėjos posūkio į Š aptiktas kultūrinis sluoksnis. Siekiant išsiaiškinti jo datavimą, 5 m atstumu vienas nuo kito iškasti 4 1x1 m dydžio

2 pav. Žvalgymų metu aikštės ŠV dalyje surastas grindinio fragmentas iš Š. E. Songailos nuotr.

Fig. 2. A paving fragment discovered during the survey in the NW part of the square, as seen from the N.

šurfai. Archeologiškai vertingo kultūrinio sluoksnio juose nerasta. Ištyrus šurfus, transėja iškasta mechanizuotai, atliekant žvalgymus. Archeologiškai vertingo kultūrinio sluoksnio neaptikta ir žvalgymų metu.

Detalieji archeologiniai tyrimai atlikti miestelio aikštės V dalyje, buitinių nuotekų trasų vietose. Ištirtos 3 perkasos – 1 perkasa 24x1 m (24 m^2), 2 perkasa 14x1 (14 m^2), 3 perkasa 29x1 m (29 m^2) dydžio. Miestelio aikštės centre ištirta netaisyklingos formos perkasa 4 (84 m^2 dydžio).

Perkasa 1 tirta aikštės PV kampe, būsimos nuotekų trasos vietoje. Perkasa 1 orientuota ŠR–PV kryptimis. Pašalinus velėną visame plote atidengtas iki 15–20 cm storio tamsiai pilkos humusingos žemės sluoksnis. Šis povelėninis sluoksnis suformuotas XX a. paskutiniame ketvirtyje, tvarkant seniūnijos pastato aplinką ir buvusios aikštės vietoje įrengiant skverą. Po juo (H_{abs}127,20 m) aptiktas nuo 20 cm iki 40 cm storio rudo maišyto žvyro su molio intarpais ir smulkiais akmenukais sluoksnis. Giliau, 25–40 cm gylyje (H_{abs}127,00 m), beveik visoje perkasoje, išskyrus PV dalį, atidengta archeologinių žvalgymų metu surasto akmenų grindinio tąsa. Grindinys klotas iš 10–17 cm skersmens lauko akmenų, kai kuriose vietose į grindinį buvo įdėta ir didesnių, iki 20–35 cm skersmens akmenų. Po grindiniu (H_{abs}126,90 m) tirtas apie 5 cm storio piltinio geltono smėlio sluoksnis. Po juo (H_{abs} 126,50 m) pasiektas iki 70–90 cm storio pilkšvai juodos žemės kultūrinis sluoksnis, kuris 70–80 cm gylyje smarkiai tamsėjo ir drėgnėjo (3 pav.). Aprašomas sluoksnis buvo vientisas, su atskirais molingo žvyro intarpais.Tiriamos perkasos PV gale grindinys ir kultūrinis sluoksnis suardytas XX a. II pusėje įrengiant nuotekų trasos šulinį ir vamzdžius. Tirta iki nuotekų trasos projektinio 1,4–1,5 m gylio (H_{abs}126,10 m). Radiniai koncentravosi perkasų 1, 2 ir 3 susikirtimo vietoje. Perkasoje aptikta žiestos keramikos fragmentų (puodo šukė ir arbatinio dalis, sieninių koklių fragmentų), sagtis, statulėlės dalis, spynos dalių (4 pav.), stovas keramikos degimui (?), metali-

3 pav. Tirtos perkasos 1 stratigrafija iš ŠR. E. Songailos nuotr.

Fig. 3. The stratigraphy of Trench 1, as seen from the NE.

nių radinių – peilio dalis, monetų. Radiniai datuojami XVII–XIX a.

Perkasa 2 tirta į ŠR nuo aikštės V dalies centre esančios jungties su tirtos perkasos 1 ŠR galu iki lauko gertuvės būsimos nuotekų trasos vietoje. Perkasa orientuota ŠV–PR kryptimi. Visame perkasos plote atidengtas iki 20 cm storio tamsiai pilkos humusingos žemės sluoksnis. Po juo (H_{abs}127,25 m) tirtas nuo 15 iki 20 cm storio rudo maišyto žvyro su gausiais molio intarpais ir smulkiais akmenukais sluoksnis. Giliau (H_{abs}127,20 m) visame plote atidengta to paties akmenų grindinio kaip ir perkasoje 1 tąsa. Po grindiniu atidengtas 5–7 cm storio piltinio geltono smėlio sluoksnis – vadinamoji „pagalvė“, ant kurio klotas grindinys. Po grindiniu perkasos P dalyje, 5 m atkarpoje nuo jungties su perkasa 1 pasiektas smėlingo molio, maišyto su juodžemiu (H_{abs}126,90 m), 15–30 cm storio žemės intarpas. Giliau (H_{abs} 126,55 m) aptiktas 55 cm storio, o perkasos Š dalyje, iškart po grindiniu, 75–80 cm storio, labai smulkios smėlingos humusingos žemės sluoksnis. Tirta iki projektinio 1,4–1,5 m gylio (H_{abs}126,25 m). Tik perkasos 2 m ilgio Š gale gilintasi iki betranšėjiniu būdu pakloto vandentiekio vamzdžio gylio. Toje vietoje 1,8 m gylyje buvo pasiektas įžemis (H_{abs}125,75 m) – šviesiai ruda smėlinga žemė. Po grindiniu rasta žiestos keramikos fragmentų (puodų fragmentų, pusdubenio fragmentas, moneta, plomba, šaukštelis (5 nuotr.)), koklių dalių. Radiniai datuojami XVI a. – XX a. pradžia.

Perkasa 3 tirta į ŠR nuo aikštės V dalies centre esančios jungties su tirtos perkasos 1 ŠR ir perkasos 2 PR galu, būsimos nuotekų trasos iki fontano vietoje. Perkasa orientuota PR–ŠR kryptimi. Visame perkasos plote atidengtas nuo

4 pav. Perkasoje 1 surastos geležinės spynos detalės. E. Songailos nuotr.

Fig. 4. Parts of an iron lock discovered in Trench 1.

20 iki 40 cm storio tamsiai pilkos humusingos žemės sluoksnis. Po juodžemio sluoksniu atsidengė iki 20 cm storio rudo maišyto žvyro su gausiais molio intarpais ir smulkiais akmenukais sluoksnis (H_{abs}127,30 m). Perkasos V gale (H_{abs}127,20 m) 5–6 m ilgio plote atidengtas anksčiau minėtas akmenų grindinys. Po grindiniu buvo 5–7 cm storio piltinio geltono smėlio sluoksnis. Žemiau grindinio, perkasos V dalies 4,2 m ilgio atkarpoje pasiektas iki 65–80 cm storio pilkšvai juodos žemės sluoksnis (H_{abs}127,10 m), kuris 60–70 cm gylyje smarkiai tamsėjo ir drėgnėjo. Likusioje perkasos dalyje po paviršiniu juodžemiu pasiektas smėlingo molio, maišyto su juodžemiu, 15–25 cm storio žemės sluoksnis. Po juo rastas 45–60 cm storio labai smulkios smėlingos humusingos žemės sluoksnis (H_{abs}126,70 m), plonėjantis į R. Tirtos perkasos R gale, kur ji pasisuka į ŠR, iškart po paviršiniu juodžemio sluoksniu aptiktas kalkiniu skiediniu rištų akmenų 5,5 m ilgio, 70–80 cm pločio, 35 cm storio pamato, einančio į R, fragmentas (H_{abs}127,35 m). Toliau į R atidengtas pamato kampas (H_{abs}127,40 m). Nuo kampo 1 m ilgio, 40 cm pločio pamatas tęsiasi Š kryptimi. Perkasa 3 tirta iki projektinio 1,4–1,5 m gylio. Kultūriniame sluoksnyje po grindiniu rastas žiestos keramikos puodo fragmentas ir koklių dalių. Radiniai datuojami XVI a. II puse – XVII a.

0 5 cm

5 pav. Perkasoje surastas sidabrinis šaukštas. E. Songailos nuotr.

Fig. 5. A silver spoon discovered in a trench.

6 pav. Perkasoje 4 surastas pastato rūsys iš R. E. Songailos nuotr.

Fig. 6. The building cellar discovered in Trench 4, as seen from the E.

Perkasa 4 tirta aikštės centrinėje dalyje, būsimo fontano vietoje, kur mechanizuotai nuimant paviršinį 20–30 cm storio juodžemio sluoksnį buvo surastos pastato liekanos. 30 cm gylyje perkasoje atsidengė rūsio sienos, mūrytos iš akmenų, rištų kalkiniu skiediniu (6 pav.). Rūsys 4,2x3,7 m dydžio, 30–40 cm storio sienomis. V sienoje surasta įgilinto nuo buvusio žemės paviršiaus įėjimo į rūsį 1,1 m pločio, 80 cm išlikusio aukščio anga (H_{abs}127,50 m). Š sienos vidinėje dalyje rasta tokių pačių išmatavimų niša (H_{abs}127,50 m). Rūsys užpildytas griuvenomis su XIX–XX a. radiniais. 1,8 m gylyje nuo žemės paviršiaus surastas smėlio įžemis (rūsio grindys). Į ŠV nuo rūsio sienų tęsėsi 30–40 cm storio akmenų ir plytgalių sluoksnis, kuris R (4,8 m ilgio) ir Š (1,6 m ilgio) pusėse turėjo aiškias ribas. Spėjama, kad tai buvusio pastato nesurištų skiediniu pamatų kontūras (H_{abs}127,70 m).

Prie rūsio Š sienos, 40 cm nuo žemės paviršiaus, po paviršiniu juodžemio sluoksniu išryškėjo 3x2,5 m dydžio duobės kontūrai, užpildyti tamsiai pilka maišyta su smėliu žeme. Pjūvyje ji buvo labai nuožulniu apvaliu dugnu. Duobė 30–35 cm gylyje susiaurėjo, įgydama Š–P kryptimi orientuotą 1,9x1,15 m dydžio formą stačiomis sienelėmis ir plokščiu dugnu. Tai kapo duobės kontūrai, užpildyti 50–55 cm storio juoda maišyta žeme. Duobėje surastas apardytas kapas, užpilde rasta kaukuolės ir smulkių skeleto kaulų fragmentų. Duobės dugne rasti griautiniai palaikai, išryškėję H_{abs}126,70 m. Mirusysis palaidotas ant nugaros, šalia rasta karsto dugno ir šoninių lentų fragmentų bei 5 vinys. Palaidojimas orientuotas 348° ŠV–PR kryptimi, galva į ŠV. Spėjama, kad palaidojimas datuojamas XIX a. arba XX a. I puse.

Perkasoje 4 visi radiniai aptikti rūsio užpildo žemėse. Aptikta puodų fragmentų, lėkštės fragmentas, ąsočių dalių, dubens fragmentas, koklių dalių, monetų, žiedas. Radiniai datuojami XVI–XIX a.

Atliktų architektūrinių tyrimų metu išnagrinėjus Butrimonių miestelio centrinės aikštės planinės struktūros raidą ir archeologinių kasinėjimų metu aptiktų pastatų liekanas, nustatyta, kad surastos dviejų gyvenamosios ir ūkinės veiklos paskirties XIX a. I pusėje pastatytų statinių liekanos. Pastatai degė ir ne kartą atstatyti XIX a. II pusės – XX a. pradžios laikotarpiu, o nugriauti XX a. I pusėje.

The Central Square

In putting the central square (on Vytauto Street) in the historic centre of the town of Butrimonys (Alytus District) in order, an excavation (a total of 151 m^2) was conducted in 2018 (Fig. 1). The entire 6230 m^2 square was surveyed. 1910s – 1920s stone paving was discovered at a depth of 30–50 cm from the ground's surface in the W–NW parts of the square (Fig. 2). An archaeologically valuable cultural layer with finds dating to the 18th–19th centuries was found under the stone paving in the W part of the square and continued down to below the excavated depth of 1.4 m (Fig. 3).

At the site of a future fountain in the centre of the square, a 30–40 cm thick, mortar-bound stone wall from a 4.2 x 3.7 m (interior measurements) cellar was unearthed at a depth of 30 cm. At a greater depth from the ground's surface, a 1.1 m wide cellar entrance with a surviving height of 80 cm was discovered in the W wall. A 1.1 m wide, 80 cm high niche was found on the interior surface of the N wall (Fig. 6). The cellar was filled to a depth of 1.8 m with rubble containing 19th–20th-century finds (Figs. 4, 5). A 30–40 cm thick layer of stones and brickbats continued to the NW of the cellar, the E (4.8 m long) and N (1.6 m long) sides of the paving having clear, straight boundaries. These

were the contours of the former building's mortarless foundation. The foundation of the S exterior wall of another building was found in Trench 3. At the E end of the trench, where the wall turned to the NE, a fragment of a 5.5 m long, 35 cm thick, lime mortar-bound stone foundation running to the E was discovered immediately under the topsoil layer. The foundation's corner was unearthed further to the E. The turned foundation, 1 m long and 40 cm wide, continued to the N. The latter foundation belonged to the building's interior partition wall. The building dates to the mid-19th – early 20th century.

Disturbed, 19th – early 20th-century skeletal remains were discovered beside the exterior N wall of the building's cellar.

Four test pits were excavated at the site of a water service line to be laid in an open cut trench to the W of the building at Vytauto St. 31 and beyond the boundaries of the square. No archaeologically valuable cultural layer was discovered in them. The cultural layer had formed in the 19th–20th centuries.

Manvydas Vitkūnas

Butrimonių miestelio aikštės žvalgomieji tyrimai

2018 m. rugpjūtį ISS atliko Butrimonių miestelio istorinio centro (UK 17074) žvalgomuosius tyrimus. Tirta miestelio centrinė aikštė, kurioje buvo pradedami didelės apimties tvarkybos, fontano įrengimo bei kiti darbai. Archeologiniai tyrimai Butrimonyse vyko pirmą kartą.

Butrimonių gyvenvietė, urbanisto Algimanto Miškinio duomenimis, kūrėsi XIV–XV a. prie svarbaus Vilniaus–Punios kelio. Jau Vytauto laikais čia ir apylinkėse buvo įkurdinti totoriai. Butrimonyse jie suformavo vėlesnio miestelio PR dalį, vadinamą Totorių priemiesčiu. Miestelio V dalis susidarė prie kelio į Vilnių. Per Valakų reformą išmatavus kaimą, minimą 1699 m., tarp Totorių priemiesčio ir kaimo išaugo miestelis. Jis minimas 1720 m. Prieš 1774 m. pastatyta pirmoji bažnyčia. 1782 m. Butrimonys pavadinti miestu. Iki 1849 m. miestelis, kaimas ir Totorių priemiestis susiliejo. XIX a. pradžioje ypač suaktyvėjo amatai ir prekyba. Nuo 1878 m. miestelyje vyko dideli turgūs ir gyvulių prekymečiai, atvykdavo pirklių iš Rusijos ir Lenkijos. Butrimonys 1787, 1835, 1856, 1869 (du kartus) ir 1907 m. degė. Dar vienas didelis gaisras miestelio centrinę dalį nuniokojo II Pasaulinio karo metais, 1944-aisiais.

Žvalgomųjų tyrimų 2018 m. metu ištirti septyni 1x1 m dydžio šurfai (iš viso – 7 m² plotas). Šurfai 1–4 tirti aikštės V dalyje, 5 ir 6 – centrinėje dalyje ir 7 – R gale.

Šurfas 1 tirtas šalia seniūnijos pastato. Iki 65 cm gylio aptikta tik XX a. datuojamų pavienių radinių. 64–70 cm gylyje atidengtos sudegusio pastato grindų lentos (1 pav.). Jos gali būti siejamos su vienu iš XIX a. viduryje vykusių gaisrų arba 1907 m. gaisru. Šią prielaidą stiprintų tai, jog žemiau, po grindiniu esančiame kultūriniame sluoksnyje rasta nedaug XIX a. radinių (tai logiška, jei XIX a. šioje vietoje iškilo ir stovėjo pastatas), nėra XX a. datuojamų radinių. Taip pat žinoma, kad II Pasaulinio karo metais, veikiausiai 1944 m., centrinę dalį nusiaubė gaisras (1941 m. vasarą Vokietijos kariuomenei įžengus į Butrimonis darytose nuotraukose pastatai aikštės V pusėje dar stovėjo, o 1969 m. A. Miškinio sudarytame plane nurodytas tik fragmentiškas užstatymas (nuotraukos ir planai yra NKVR)). Visgi labiau tikėtina, kad šis pastatas sudegė anksčiau (XIX a.